

Dušan RUTAR

SUBJEKT KOT VMESNA STRUKTURA

SUBJECT AS AN INTERMEDIATE STRUCTURE

POVZETEK

V našem prispevku k teoriji subjekta smo poskušali orisati analitični koncept identifikacije, ki jo moramo jasno ločiti od subjektivizacije. Identifikacija je bistveno rezultat anksioznosti, medtem ko je subjektivizacija z one strani sleherne identifikacije, kot vzpostavljane distance med objektom želje (a) in jazom. Subjektivizacija je možna le, če subjekt izolira ta objekt v odnosu do jaza in se pojavi le tedaj, ko subjekt postavi objekt na mesto ideala jaza.

Kot naš prispevek k praktikam vmesnih struktur smo na kratko omenili tudi koncept Evropske mreže za neodvisno življenje.

Naša izhodiščna teza je seveda karseda preprosta, kajti tudi način razumevanja odnosa med posameznikom in institucijo je običajno (avtorji po pravilu postavljajo - bona fide, vztrajno ponavljajo - na eno stran posameznika, na drugo stran pa institucijo, ki skupaj z mistiko svečnikov, ki so posvečeni v misterij teorije, izvaja nad posameznikom svojo ortopedagogijo) skrajno poenostavljen in se ujema s pop-idealističnimi in zadnjimi modnimi kriki, ki hočejo vedno znova biti obetavni, realni, če že ne kar pravi in edini uresničljivi. Takšno razumevanje "tretje poti" med dvema (neustreznima) ekstremoma - v tem primeru totalne institucije na eni strani in/ali samework na drugi strani - je po našem mnenju skrajno sumljivo in mora biti deležno naše neusmiljene kritike in ostre zavrnitve, saj v svoji naivni obliki predstavlja škandalozno razumevanje Heglove dialektike. Skušali bomo pokazati, da psihoanaliza kot partikularna praksa razvije univerzalni koncept subjektivizacije, kar pomeni, da razvije način, s pomočjo katerega se subjekt afirmira kot simbolno bitje. V kateri instituciji subjektu to uspe, navsezadnje sploh ni pomembno, ali drugače rečeno, institucija, ki tega prehoda ne omogoči, je ideološka.

Kot že rečeno, je naša teza zelo enostavna: subjekt je istočasno tista struktura, za katero so narejene vse institucije, in moment, ki sploh omogoči delovanje teh institucij. To pomeni, da je natanko subjekt vmesna struktura, kajti brez njega ne bi bila možna nobena praksa, ali še ne koliko natančneje rečeno: subjekt je pogoj in učinek

ABSTRACT

In our contribution to the theory of subject, we've tried to give an outline of an analytic concept of identification which should be clearly distinguished from subjectivization. Identification is essentially the result of anxiety, meanwhile the subjectivization is something beyond any identification, as the creation of distance between the (a) and I. Subjectivization is only possible if the subject isolates the object in the relation to the I and it only occurs if the subject puts the object in the position of his ego-ideal.

The concept of European network for independent living, as our contribution to the practice of intermediate structures, was also briefly mentioned.

institucij. Ko govorimo o institucijah, seveda ne mislimo na ustanove (naj bodo totalne ali ne), ampak na praktike, strategije in tehnologije, ki so vedno praktike in tehnologije podrejanja (subjektivizacije), kar preprosto pomeni, da se izmed velikega števila možnosti, skozi katere se subjekt lahko realizira kot takšen, vedno realizirajo samo nekatere. Ob tem seveda lahko odmerimo - imenujmo jo tako - tehnologijo izključitve, kajti tisto, kar ni bilo realizirano, ni bilo takšno zgolj slučajno. Tako je vedno, zato Foucault, ta veliki raziskovalec tehnologij izključevanja, upravičeno vztraja pri tem, da je eni oblastni strategiji mogoče postaviti po robu samo drugo oblastno strategijo. Foucault je namreč prepričan - in to tudi prepričljivo dokaže -, da je potrebna predvsem analiza skritih predpostavk vsake strategije in prakse, pa naj ta hoče biti še tako razsvetljena. Boj proti skritim predpostavkam je osnova vsem trem oblikam boja, ki jih razvija Foucault.² Teorija subjekta je zato obetavno izhodišče in realen pristop k analizi oblastnih strategij.

V našem prispevku bi tako radi pokazali na nekatere elemente psihoanalitične teorije, ki že omenjeno dialektiko ustanove in posameznika pervertira na najbolj radikalen in produktiven način. Pri svojem dokazovanju se bomo oprli na znameniti Lacanov tekst iz leta 1945, ki ga je naslovil "Logični čas in zatiranje vnaprejšne gotovosti. Novi sofizem".³

Začnimo z nekim drugim Lacanovim tekstom iz leta 1967, v katerem na nekem mestu Pravi naslednje: "Ko bo psihoanaliza položila orožje pred naraščajočo brezizhod-

1 Cf. Foucault, M., Vednost-oblast-subjekt, (ured. Mladen Dolar), Ljubljana, Krt 1991, glej zlasti Spremnno besedo M. Dolarja, str. VII-XXXV.
2 Foucault govori o treh bojih: boj proti oblikam dominacije, boj proti oblikam izkoriščanja in boj proti tistemu, kar individue veže nase in jih na ta način podredi drugim. Cf. Foucault, M., Subjekt in oblast *ibid.*, str. 103 - 120.
3 Lacan, J., *Ecrits*, Paris: Editions du Seuil, 1966, str. 197-213.

nostjo civilizacije ... bo nekdo Kdo? ... ponovno pretresel opažanja, do katerih sem prišel v svojem delu."¹ Kot opozarja Miller, je v tem stavku ključnega pomena besedica "ko", kajti Lacan zapiše: "Ko bo..." in ne: "Če bo...". V atmosferi amerikanizacije psihoanalize se moramo seveda vprašati, o katerem psihoanalitičnem orožju govori Lacan. Katero je tisto orožje, ki ga bo psihoanaliza položila pred naraščajočimi zahtevami civilizacije?

Tukaj se lahko neposredno navežemo na H. Marcuseja in njegovo opredelitev razlike med kulturo in civilizacijo.² Civilizacijo je Marcuse razumel kot univerzum, v katerem prevladuje manualno delo, pomemben je delovni dan, delo, kraljestvo nujnosti, narava in operativno mišljenje, medtem ko so za kulturo značilni intelektualno delo, počitnice, prosti čas in lagodnost, kraljestvo svobode, duh (Geist) in neoperativno mišljenje.³

Marcusejeva teza je seveda v tem, da civilizacija vedno bolj asimilira kulturo in ji jemlje njen naboj in ostrino.

Iz povedanega je jasno, zakaj Lacan govori o naraščajočih pritiskih civilizacije, zato si oglejmo psihoanalitično orožje, o katerem je prvi seveda spregovoril in ga tudi razvil Freud.

Vrnimo se k Lacanu in njegovemu tekstu iz leta 1945. V njem govori o nečem, kar bi sodobni avtorji, ki se ukvarjajo s teorijo iger, imenovali "zapornikova dilema". Imamo tri zapornike, ki so torej podvrženi totalni instituciji, ki jih želi upravnik vplesti v igro, v kateri bi si eden z zmago izbral pot na prostost. Zapornikom reče, da ima tri bele in dva črna diska. Vsakemu zaporniku namerava med ramena namestiti enega, in sicer tako, da sam ne bo mogel ugotoviti, kateri disk nosi. To bosta seveda lahko videla samo druga dva zapornika. Tisti, ki bo prvi ugotovil, kateri disk nosi na plečih, naj stopi iz sobe in logično dokaže, zakaj nosi disk, za katerega verjame, da ga nosi. Če bo pravilno dokazoval, bo prost. Upravnik sedaj namesti vsem trem zapornikom beli disk. R. Samuela, ki je analiziral Lacanov tekst,⁴ je razdelil, tako kot Lacan, sofizem v tri logične časovne termine: (1) instanco pogleda, (2) čas za razumevanje, (3) trenutek za zaključek.⁵

Logično vzeto obstajajo samo tri možnosti/kombinacije: (1) vsi trije diski so beli, (2) dva sta bela, eden je črn, (3) dva sta črna, eden je bel.

V prvem časovnem obdobju vsi trije zaporniki vidijo po dva bela diska, zato logično izključijo tretjo možnost. Vsi trije torej naredijo isto logično izključitev. V tem času, ki je čas pogleda in logične izključitve, problem seveda še zdaleč ni rešen, pokaže pa se, da ni pomembno samo to, kar subjekt vidi, ampak je pomembno - nemara je še pomembnejše - tudi to, česar ne vidi. Zaporniki namreč ne vidijo izključenih črnih diskov. To je torej začetni čas, v katerem se artikulara problem. Z artikulacijo problema, ki je povezan z izključitvijo (foreclosure), je povezana temeljna fantazma subjekta, kajti le-ta ne ve, kaj Drugi

želi od njega, ali drugače povedano, pacient ne ve, kaj Drugi (analitik) v analitičnem procesu želi od njega. Lahko bi rekli, da postane pacient zaradi tega nekoliko anksiozen, jasno je tudi, da želja nikoli ni nekaj transparentnega, zato pogled, pa naj bo še tako natančen, ne zadošča. Z njim si subjekt ne more pomagati, zato je potreben naslednji korak - čas za razumevanje.

Vsi trije zaporniki sedaj razmišljajo takole: če bi bil jaz črn, bi druga dva vedela in se ne bi obotavljala sebe prepoznati kot belega. To imenuje Lacan intuicija, kajti subjekt razume več, kot mu igra neposredno omogoča. Vendar je vsak izmed treh subjektov ujet v obsesivno razmišljanje, kajti nihče od njih ne reagira, zato vsakdo skuša doumeti, kaj mislita in vidita druga dva. To je torej tudi faza recipročnosti, kajti subjekt prepozna sebe le skozi attribute, ki jih odkriva v drugih dveh. Medsebojno preslikavanje je tudi igra agresivnosti, rivalitete in zavdanja. Za obsesivnost pa sta značilna oklevanje in dvom in natanko to se zgodi v igri. Zakaj? Nihče ne reagira zato, ker se zaveda, da ga druga dva gledata. To pa pomeni, da se boji možnosti, da morda prav nosi črni disk. Takoj se moramo vprašati, kaj ta disk pomeni. Samuels pravi takole: disk predstavlja tisto, česar subjekt ne more videti ali razumeti, povzroča pa določeno stopnjo anksioznosti.⁶ In nadaljuje: "Misel, "Jaz sem črn", je ideja, ki anticipira najhujšo možno situacijo. V tej strukturi imamo čisto opozicijo med narcistično zahtevo po miru, ljubezni in razumevanju ter nezavedno željo po utrditvi smrti Drugega.⁷

Sedaj že lahko slutimo, kaj pomeni tretji logični čas, ki je čas odločitve. ta čas pomeni izsiljeno izbiro, s katero se posameznik postavi nad medsebojno zrcaljenje in anksioznost zaradi anticipirane katastrofe. Izsiljena izbira pomeni vel, v katerem se subjekt afirmira v simbolnem redu kot simbolno, tj. govoreče bitje. Do te afirmacije pride tako, da se subjekt odloči. Na ravni medsebojnega narcističnega Jaz - Ti odnosa in zrcaljenja igrata glavno vlogo fantazma (S a) in nezavedna verjetja, zato ni čudno, da nas na tej točki Lacan napoti k branju Freudovega teksta "Množična psihologija in analiza jaza", v katerem Freud pokaže, da vsaka socialna relacija temelji na ljubezenskem odnosu, ki se drugače imenuje transfer.

Subjekt torej nima izbire, spozna lahko le to, da sam ni nič pozitivnega, da je torej le nekaj strogo potencialnega. To je prvi korak k oblikovanju identitete. V naši igri se to zgodi tako, da zapornik postavi črni disk na mesto svojega ideala jaza, kar mu seveda pove, da je sam bel. Črni disk je v tem primeru objekt želje (objekt petit a). Objekt želje je seveda hkrati tudi vzrok želje, zato je identifikacija v našem primeru (Jaz sem bel) istočasno tudi sprejetje kastracije, tj. dejstva, da subjekt polne identitete ne more doseči. Temu ustreza tudi konec analitičnega zdravljenja, ki predstavlja separacijo kot spremembo v statusu subjekta. Subjekt s tem preneha biti potencialno želeči subjekt in postane subjekt želje.⁸

1 Cit. po Miller, J.-A., A Reading of Some Details in Television in Dialogue with the Audience, Berbadr College, New York, April 1990, Newsletter of the Freudian Field, Spring/Fall, 1990, Vol. 4, No 1&2, str. 4-30.

2 Marcuse, H., Remarks on a Redefinition of Culture, Daedalus, Vol. 94, No. 1, 1965, str. 190-207. Cf. Marcuse, H., Some Social Implications of Modern Technology, Studies in Philosophy and Social Sciences, Vol. IX, 1940/41, str. 414-439.

3 Marcuse, H., Remarks..., str. 192.

4 Samuels, R., Logical Time and Jouissance, Newsletter of the Freudian Field, Spring/Fall 1990, Vol. 4, No. 1&2, str. 69-77.

5 Ibid., str. 70.

6 Ibid., str. 72.

7 Ibid., str. 72.

8 Cf. Fink, B., Alienation and Separation: Logical Moments of Lacan's Dialectic of Desire, Newsletter of the Freudian Field, Spring/Fall 1990, Vol. 4, No. 1&2, str 78-119.

Subjektivizacijo v tem drugem pomenu besede bomo zato razumeli strogo heglovski. Hegel je v "Znanosti logike" pokazal na pravo naravo subjekta; subjekt je prazna množica, ki transformira nič v nekaj s tem, ko ga (nič) označi oz. zastopa.¹ To je tudi osnova za radikalni optimizem glede novih oblik subjektivnosti, ki pomenijo tudi izhod iz kapitalizma.

Radikalni optimizem je sijajno predstavil E. Laclau v svojem prispevku z naslovom "Nova razmišljanja o revoluciji našega časa".² Laclau v tem prispevku predvsem razmišlja na način, ki z milimetrsko natančnostjo pokaže na pomembnost tega, kdo ima besedo. Na razmerja moči torej. Moč subjektivizacije leži natanko v sposobnosti, da rekonceptualizira in redefinira možnosti lastnega obstajanja, ali nekoliko drugače rečeno, subjektivizacija kot nekaj docela kontingentnega pokaže prav na kontingentno naravo vsake "objektivnosti", kar pomeni, da subjektivizacija kot vedno novo in drugačno razumevanje historičnih situacij, v katerih je subjekt možen, predstavlja smrtonosno orožje za sedimentacijske prakse in strategije, ki skušajo zamrzniti razmerja moči in se obnašati, kot da so ta razmerja naravna in nespremenljiva. Subjektivizacija kot subjektova svoboda ima moč in možnost, da pokaže na paradoks, ki obvladuje polje družbenega. Ker se polje ne more konstituirati kot naravni in objektivni red, mora odpravljati možnosti same subjektivizacije, tj. možnosti svobode. Ta proces je večer in nujen in ga ni mogoče odpraviti. To pa zopet pomeni, da je subjektivizacija kot udejanjanje subjektive svobodne volje nujnost par excellence. Fragmentacija družbenega polja, ki so ga še do nedavna obvladovali velike institucije, je tako nujno nadaljevanje zavesti o naravi subjektivizacije.

Izhod iz kapitalizma, ki smo ga zgoraj omenili, je rezultat radikalnega optimizma, o katerem že lep čas govorimo, kajti obstanek kapitalizma temelji na enormni proizvodnji potreb in zadovoljevanju le-teh, medtem ko o želji subjekta noče slišati ničesar. Če kapitalizem poganja izkoriščanje v smislu tistega "še", potem je psihoanaliza povsem neuporabna in brez vrednosti, saj se je ne da izkoriščati. Prav to pa psihoanalizi zagotavlja najboljšo pozicijo v boju proti kapitalizmu in njegovim instituci-

jam ter tehnikam podrejanja in izključevanja. Katera pozicija je lahko bolj radikalna, če ne ravno pozicija analitika, ki je pozicija svetnika! Svetnik ni proizvajalec, ampak poudarja Lacan, tisti izmeček, ki ostane ob koncu proizvodnje; nekaj torej, kar je povsem brez koristi in natanko v tej nekoristnosti je analitik resnično koristen drugim.

V analitičnem zdravljenju tako ne gre za mistično uporabo teorije, ampak za logično dialektiko, pri čemer na koncu pacient uspe vzpostaviti distanco med jazom in objektom želje; ko objekt a postavi na mesto ideala jaza in je sposoben zavrniti slehrno identifikacijo, ki se nujno dogaja v imaginarnem registru. Z one strani identifikacije je seveda subjektivizacija v pomenu svobodnega odločanja o načinu in obliki bivanja in sobivanja.

S tega zornega kota je seveda prav psihoanalitični postopek tisti, ki pokaže na logiko podrejanja (identifikacija kot subjektivacija). S tem ko se zaporniki prepoznajo kot beli, zapustijo institucijo.

Če za zaključek naredimo še obrat k praksi, ga moramo narediti natanko tako, da opozorimo na Evropsko mrežo za neodvisno življenje telesno hendikipiranih ljudi. V tej mreži je poudarek na neodvisnem življenju, kjer se posamezniki svobodno združujejo glede na lastne želje okoli projektov, s katerimi želijo vplivati na odločanje o lastnih formah subjektivnosti. Gre za to, da si ljudje pomoč organizirajo sami in ne da drugi razvijajo oblike pomoči zanje. Gibanje si prizadeva, da bi posamezniki sami (re)definirali pogoje svojega življenja (poudarjajo, da so tudi politično gibanje) in (re)definirajo možnosti za različne načine življenja.

Različni projekti (peer counseling, self-help groups, personal assistance, advokature, samozaposlovanje, transport itd. itd.) so se v 80-ih letih razširili po vsem svetu, po letu 1985 pa so Kanadčani šli v kampanjo "public education", s tem da želijo ohraniti gibanje kot neodvisno. Poudarjajo, da ne gre za institucijo, ampak za mrežo, ki se nenehno širi, kar pomeni, da gibanje vedno znova odpira nove opcije, ali kot je dejal eden izmed njih: "I want to see everything change so all disabled persons can get the services they need."

1 Cf. Schneiderman, S., Jacques Lacan - the death of an intellectual hero, Harvard University Press, Cambridge, London, England, 1983.
2 Tekst je izšel v zborniku z naslovom "Beseda, dejanje, svoboda", Analecta, 1990, str. 93-174.